Verslag van de lezing door prof. dr. H. Desmedt: Verkoping van nationale domeinen in de Franse Tijd in Turnhout, uitverkoop van ancien régime

De raadszaal was woensdag 24 september 2008 goed volgelopen voor de lezing van prof. dr. Helma Desmedt die de kring kwam onderhouden over de verkoop van de nationale domeinen in de Franse tijd, uitverkoop van het ancien regime. De voordracht was een goede herhaling voor leerlingen die aan het vijfde jaar secundair onderwijs beginnen.

In een eerste deel schetste de professor de evolutie van het verdwijnen van de gevestigde structuren van het ancien regime: Kerk en adel. Ze wees erop dat de aftakeling van de kerk reeds begonnen was tijdens de regeringen van Maria Theresia (afschaffing van de jezuïetenorde in 1773) en Jozef II. Deze keizer wou een gecentraliseerd, rationeel geüniformiseerd rijk dat het welzijn van zijn onderdanen kon bevorderen: een land met rijke onderdanen was immers de basis van een machtig rijk. In zijn erflanden (Oostenrijk, Hongarije,…) kreeg hij te maken met een tekort aan priesters voor te grote parochies. De onnutte kloosters waren hem daarom een doorn in het oog. Deze religieuzen konden beter worden ingezet in de pastoraal. De inkomsten konden worden gecentraliseerd in een religiekas van waaruit dotaties konden zorgen voor nieuwe parochies en een Seminarie Generaal. Deze redenering klopte voor zijn erflanden maar niet voor de Nederlanden. In de Nederlanden was er geen pastoorstekort. De plaatselijke bevolking had medelijden en sympathiseerde met de uitgedreven priesters en kantte zich tegen het Seminarie Generaal.

Jozef II ijverde voor de gelijkschakeling tussen alle priesters vanuit verlichte en menslievende motieven: hij streefde het geestelijk welzijn van al zijn onderdanen na.

In 1761 namen seculiere priesters het bestuur van de Latijnse school van Turnhout over van de kanunniken van Korsendonk. Meteen werd Korsendonk een ‘onnut’ klooster en viel het onder de maatregelen van 17 maart 1783.

Tijdens de eerste Franse bezetting (tussen de slag van Jemappes op 06.11.1792 en de slag bij Neerwinden op 18.03.1793) werd reeds beslag gelegd op kerkelijk patrimonium, vooral roerend goed. Kerkfabrieken moesten kerkelijke bezittingen verkopen om hun oorlogsbelasting te kunnen betalen. Gouden voorwerpen als kelken werden gestolen voor de muntslag.

Opmerkelijk aan deze lezing was de ruime opkomst van geïnteresseerde leerlingen van het Sint-Victor. Bedankt jongeheren en jongedames!

Op 26.06.1794 werden de Oostenrijkers definitief verslagen te Fleurus en verdreven en op 01.10.1795 werden de Belgische gewesten bij Frankrijk ingelijfd als *9 départements réunis*. Op dat ogenblik worden de Belgen Franse staatsburgers. Deze aanhechting greep plaats nà het terreurbewind van Robespierre (onder het Directoire). Het was de bedoeling om de overgang geleidelijk te laten verlopen ofschoon het wel de bedoeling was om alle Franse instellingen en wetten in te voeren. Door de Franse overheid werd een commissaris benoemd, Bouteville, om deze overgang te realiseren: de tienden werden opgeheven en de feodale rechten afgeschaft. In 1796 werd het onroerend goed dat bezit was geweest van Franse kerkelijke instellingen in beslag genomen, werd de burgerlijke stand ingevoerd en werden nadien uit financiële nood de kloosters opgeheven en hun goederen in beslag genomen. Met de invoering van de burgerlijke stand werd het monopolie van de kerk doorbroken: zij registreerde geboorte (doopsel), huwelijk en overlijden. Tevens werd de echtscheiding met onderlinge toestemming ingevoerd. Bij het opheffen van de kloosters werden vrouwelijke kloosterlingen die scholen en ziekenhuizen openhielden, kapittels en seminaries nog ontzien. De commissarissen moesten het bezit van de kloosters binnen de tien dagen inventariseren. De wet van oktober 1796 op de burgerlijke hospitalen ondermijnde het monopolie van de kerk verder. De monniken moesten hun kloosters verlaten en kregen individueel een bon '*de retraîte*', een betaalmiddel waarmee zij verder in hun onderhoud moesten voorzien.

In 1797 volgde minister van binnenlandse zaken, Bénezech, Bouteville op. Meteen steeg de druk. Priesters moesten een ‘belofte van trouw aan de Franse republiek’ en van ‘haat aan het koningschap’ zweren. Priesters die weigerden, zagen hun kerk gesloten worden, riskeerden deportatie en doken onder. In schuilkerken werd de eredienst verder gezet. Na de reguliere werd ook de seculiere geestelijkheid geliquideerd. Alle openbare tekens van eredienst moesten uit het straatbeeld verdwijnen. In november worden de kapittels, seminaries en lekengemeenschappen opgeheven.
De Boerenkrijg door de Fransen op het conto van de clerus geschoven en priesters werden gedeporteerd naar Ré of Oleron. (De Turnhoutse kapitteldeken F.J. van der Sloten werd naar Frans Guyana gedeporteerd waar hij overleed.)
Ondanks de geweldplegingen tegen de reguliere en seculiere kerkinstellingen in de periode 1796-’98 overleefde de kerk. In 1798 herstelde Napoleon na zijn machtsovername de kerk zonder haar dezelfde positie te geven als in het ancien regime. Voor hem was de kerk een belangrijk instituut dat orde en respect in de samenleving bracht. In 1801 werd een concordaat gesloten met de paus maar vanaf 1805 verslechterden de betrekkingen opnieuw.

De kerk overleefde maar verloor een belangrijk deel van haar macht en goederen. Ze ging zich meer toeleggen op het toedienen van de sacramenten, meer zorg besteden aan de parochianen,… Een aantal kloosters konden zich hernemen. Vooral de vrouwelijke kloosters werden oogluikend toegelaten of kregen de toelating om zich terug te organiseren (men had deze zusters nodig in de ziekenzorg).Voor mannen gold dit niet (alhoewel ook de Broeders Alexianen, broeders van liefde in 1807 terug konden starten, zij zorgden voor de ‘geestelijke’ gezondheid).

In een tweede deel ging mevr. Desmedt dieper in op de inbeslagname en verkoop van de nationale domeinen. In Frankrijk bestond een grote behoefte aan geld (en de dekking daarvan). Hiervoor werd vanaf 1790 beslag gelegd op onroerend goed en ontstonden *Biens Nationaux*, de nationale domeinen. Deze bestonden uit 1) vanaf 1790 goederen van kerkelijke instellingen, opgeheven geestelijke verenigingen, de koninklijke domeinen; 2) vanaf 1792 in beslag genomen goederen en domeinen van de *émigrés* en veroordeelden; 3) vanaf 1813 ook *biens communaux*, huizen van gemeentebesturen die in beslag genomen werden. De goederen werden verkoopbaar gesteld en verkocht.
De financiële nood van Frankrijk (het feitelijke staatsfaillissement) bestond al van onder de regering van Lodewijk XVI. De vernieuwingen van de Franse revolutie: kadaster, nieuwe maatstelsel, … kosten daarbovenop handen vol geld. Daarnaast hoopte men door het grootgrondbezit in kleine percelen te verkopen de nieuwe eigenaars te binden aan de revolutie omdat ze voor zichzelf konden instaan en tegelijk werd een terugkeer naar het ancien régime geblokkeerd.

Vanaf 1790 werden er in Frankrijk goederen verkocht. In België worden deze maatregelen van kracht in 1795. In België werd vooral kerkelijk onroerend goed verkocht, weinig edelen waren gevlucht. Daarnaast werden de bezittingen van de gilden en de domeinen van de ridderorden in beslag genomen en verkocht.
In haar verdere bespreking beperkte professor Desmedt zich tot het onroerend goed. Daarnaast wees zij erop dat er nog veel onderzoek te doen is. In het Scheldedepartement was 10% van het grondbezit bij deze verkopingen betrokken. De bezittingen van de grote abdijen in de Kempen werden aangeslagen.

Hoe verliep een dergelijke transactie van immobiliën? Er bestaan verschillende processenverbaal van publieke verkopen. De openbare verkopen gingen door in het bisschoppelijk paleis aan de Schoenmarkt in Antwerpen. Er werden affiches uitgehangen met de beschrijving van de goederen en een schattingsprijs. De verkoop gebeurde in twee koopdagen. Op de eerste dag werd er bijna nooit geboden. Op de tweede dag werd verkocht. De bieding werd ingezet op ¾ van de instelprijs. Bij het begin van het bieden werd een kaars aangestoken. Wie aan bod was wanneer het (derde of vierde) kaarsje doofde werd eigenaar. Dan werden afspraken over de betaling gemaakt.

Er werden heel veel goederen verkocht maar grondig is dit nog niet bestudeerd. Op basis van de door haar geraadpleegde bronnen trekt de professor enkele voorzichtige conclusies:

* Aan de verkoop van de goederen heeft de staat weinig verdiend maar wel de staatsschuld verkleind door bv. het opkopen van schuldbrieven.
* De processenverbaal geven een staalkaart van dingen die in de Franse periode zijn ontstaan: allerlei administrateurs, registratie, registratierechten, het huidige fiscale systeem,…
* Er ontstaat een andere tijdrekening, stelsel van maten en gewichten, geldstelsel.
* De kopers kochten niet uit interesse voor de grond maar om van hun papieren geld af te raken. Men bood op verschillende plaatsen. Het kopen van verspreide goederen wijst daarop. Het kopen van onroerend goed hield risico's in bij een eventuele terugkeer van de Oostenrijkers. Maar de papieren betaalmiddelen verloren meer en meer aan waarde. Ook Parijzenaars kochten in onze gewesten. Wat konden ze doen met een huisje in Lier of een weide in Westerlo tenzij hun papiergeld kwijtraken?
* Een kleine kern van notoire kopers was overal actief , soms onder de vorm van compagnies.
* Het beeld van de kopers van zwart goed verspreid door de literatuur klopt niet. Ook geëngageerde katholieken kochten. Het is ook moeilijk om na te gaan of er onder de kopers niet talrijke ex-religieuzen zaten.

[De gebroeders Van der Neste, zonen van een Antwerps koopman, pastoors in Gierle, die de eed van haat hadden afgelegd, kochten hoeves van de abdij van Tongerlo in 1802 maar verkochten die terug aan de provisor van Tongerlo in 1804. De karmeliet Raf De Coster kocht massaal op. Wou hij zijn klooster herstellen? Hoe kwam hij aan dat kapitaal?]

* De bronnen geven de indruk dat pachters hun gehuurde gronden niet kochten. Was de macht van de kerk op het platteland groter?

Als betaalmiddelen gebruikte men de bon *de retraîte*, assignaten, mandaten, rentebons, noodgeld, geld uitgegeven door steden,… kortom een overvloed aan papieren geld. Hierbij stelt zich een probleem. De tegenwaarde van de assignaten werd gevormd door het nationaal domein maar als men dit verkoopt verliest het geld zijn dekking.

Wat tegenvalt bij een onderzoek van de processenverbaal is de reconstructie van de eigendommen. De oude meetboeken van de kloosters waren niet meer accuraat en het kadaster bestond nog niet. Het is dus moeilijk om de bezittingen in kaart te brengen.
Veel kopers konden niet betalen. Zo is er het voorbeeld van een Henri van Rooyen die vijf molens en een huis van Depestre (zie verder) kocht. Mogelijk had hij als ambtenaar van de minister voorkennis. Maar zoals zo velen kon hij niet betalen. Heel wat goederen zijn nooit of maar half betaald en herverkocht. Soms werd er zo vinnig geboden dat er te weinig geld was gedrukt. Bepaald werd op welke manier de betaling kon gespreid worden: vaste termijnen, meer termijnen, allerlei betaalmiddelen. Op een ogenblik was 100 fr. papierengeld gelijk aan 1,9 fr. klinkende munt. Alhoewel er de overschakeling was van het meerdelig pondstelsel naar het tiendelig frankstelsel werden beide naast elkaar gebruikt.

Tot slot werden nog enkele illustraties gegeven uit de Turnhoutse situatie.
De goederen van de minderbroeders in de Paterstraat werden in 1802 door een Parijzenaar opgekocht. Omdat er geen echte communauteit meer bestond verdwenen zij voor lange tijd uit de stad. Na verschillende verkopen verwierven de zusters van het H. Graf het pand in 1825.

Het klooster van het H. Graf werd in 1797 opgeheven. De zusters weigerden hun *bon de retaîte* en de priorin vestigde zich met drie of vier zusters in het begijnhof. Dit was de kern van waaruit de heropbouw begon. Hun kloostergebouwen in de Herentalsstraat deden dienst als correctionele rechtbank (later overgebracht naar het leegstaande kasteel), garnizoenskazerne en werden later overgenomen door De Nef om zijn kostschool onder te brengen.
Het begijnhof werd genationaliseerd maar de begijnen mochten in hun huizen blijven wonen mits het betalen van een huur aan het *bureel van weldadigheid*.

Het begijnhof, detail van een tekening van J.F. Smolders, 1790

Het verhaal van Depestre, heer van Turnhout, is ook exemplarisch voor de tijd. Depestre was vanuit Parijs naar Zwitserland en verder naar Italië gevlucht. Hij was dus een *émigré*. Zijn goederen worden dus onteigend. Zaakgelastigden van Depestre of familieleden (een J.B. Depestre de Bruxelles of de weduwe Depestre) kochten de bezittingen terug in.

Professor Desmedt beëindigde haar heldere en geslaagde lezing met het naast elkaar plaatsen van de onderscheidene verwezenlijkingen uit die tijd van de Franse overheersing en hun gevolgen voor de verdere geschiedenis.

Guido Landuyt